

Krzysztof Maksymowicz¹, Tomasz Jurek¹, Kurt Trubner²

Zasady wykonywania zawodu lekarza medycyny sądowej w roli biegłego w Republice Federalnej Niemiec i w Polsce

The regulations for forensic medicine specialists employed as legal experts in Germany and in Poland

¹ Katedra i Zakład Medycyny Sądowej Akademii Medycznej we Wrocławiu
Kierownik: prof. dr hab. med. B. Świątek

² Institut für Rechtsmedizin, Universitätsklinikum Essen BRD
Kierownik: PD Dr. med. Th. Bajanowski

Celem pracy jest przedstawienie i porównanie zasad wykonywania czynności biegłego sądowego przez lekarza medycyny sądowej w Republice Federalnej Niemiec i w Polsce. Analiza stanu prawnego i doświadczenia własne autorów wskazują na znaczne podobieństwa w zakresie ogólnych zasad wykonywania czynności biegłego z zakresu medycyny sądowej w tych dwu krajach, ze wskazaniem jednak na większy zakres kompetencji i swobodę w wykonywaniu czynności biegłego sądowego przez niemieckich medyków sądowych.

The aim of this paper is to present and compare the regulations for forensic medicine specialists employed as legal experts in Germany and in Poland. The analysis of the legal situation in the two countries and the authors' own experience indicate that there are many similarities as far as the general regulations are concerned. Nevertheless, it seems that forensic medicine specialists employed as legal experts in Germany have more jurisdiction and freedom in their professional activities.

Słowa kluczowe: biegły sądowy, biegły medyk sądowy, orzecznictwo sądowo-lekarskie
Key words: legal expert, forensic medicine specialist, medico-legal certification

WSTĘP

Urzeczywistnione niedawno uczestnictwo Polski w strukturach Unii Europejskiej skłania do porów-

niania sytuacji polskich medyków sądowych z sytuacją medyków w krajach europejskich. Republika Federalna Niemiec jako największy kraj zjednoczonej Europy i najbliższy sąsiad Polski wydaje się być uzasadnionym obiektem dla powyższego dokonania. Podstawy dla wykonywania zawodu lekarza medycyny sądowej i czynności biegłego sądowego stanowią liczne akty prawne. Jakość pracy medyka sądowego zależna jest nie tylko od treści tych zapisów, ale także od możliwości praktycznego realizowania tych treści. Nie bez wpływu jest także postrzeganie tej profesji w społeczeństwie i akceptacja dla pracy medyka sądowego.

CEL

Celem pracy jest przedstawienie i porównanie zasad wykonywania zawodu lekarza medycyny sądowej jako biegłego w Republice Federalnej Niemiec i w Polsce.

MATERIAŁ

Podstawowe zasady wykonywania czynności lekarza biegłego z zakresu medycyny sądowej w Niemczech.

W ustawodawstwie niemieckim nie ma ścisłej prawnej definicji biegłego. W analogicznych do polskich kodeksach karnym i cywilnym oraz postę-

powania karnego i cywilnego określa się go jedynie jako osobowe źródło dowodowe, w dosłownym tłumaczeniu nazywając biegłego rzeczoznawcą, bez dalszego objaśniania tego pojęcia [7, 8, 14, 15]. W ogólnym poczuciu wymiaru sprawiedliwości i społeczeństwa, określenie ekspert sądowy w pierwszej kolejności kojarzy się ze specjalistą medycyny sądowej. Powyższe wynika z zakresu działania medyków sądowych, ich interdyscyplinarności i powszechności korzystania z ich usług. Prokuratury, sądy, urzędy i administracje zajmujące się bezpieczeństwem publicznym, jak też firmy ubezpieczeniowe i powiernicze, są skazane na współpracę z medykami sądowymi i ich wiedzę specjalistyczną, zarówno w postępowaniach karnych jak i cywilnych. Ponad 80 % medyków sądowych zatrudnionych jest w uniwersyteckich Instytutach Medycyny Sądowej, a niespełna 20 % w Instytutach krajów związkowych, w których pracodawcą są władze regionalne. Przy sądach istnieje funkcja biegłego sądowego medycyny sądowej, jednak zakres ich opiniowania jest niewielki i dotyczy głównie problemów alkoholowych w wypadkowości drogowej. Nie praktykuje się zatrudniania medyków sądowych przez policję. Zatem w praktyce działalność opiniodawczą na terenie całych Niemiec zabezpieczają medycy sądowi zatrudnieni w instytutach uniwersyteckich i przez władze „landów” – województw. W postępowaniach przed sądami obowiązują zasady jawności, „ustności” i bezpośredniości. Jawność oznacza, iż zagwarantowana jest każdorazowa obecność słuchaczy, za wyjątkiem procesów z udziałem młodzieży lub przy wyjaśnianiu rzeczy bardzo intymnych, dotyczących istotnych elementów osobowości ludzkiej (np. pytania o seksualność). Zasada „ustności” oznacza, iż ekspertyza biegłego przedstawiana jest stronom procesu w formie pisemnej a na rozprawie głównej musi być przytoczona i potwierdzona ustnie. Zasada bezpośredniości oznacza to, że sąd sam musi ustalić wszystkie istotne fakty w celu wydania wyroku, ale w powyższym posługuje się dowodami, w tym ekspertyzą lekarza medycyny sądowej. W pracy biegłego najbardziej cenionymi jego zdolnościami są: przedstawienie ekspertyzy w sposób umożliwiający sądowi „we własnej niezależnej pracy umysłowej” objąć i ocenić całość, często bardzo skomplikowanego, materiału dowodowego; zastosowanie swej wiedzy specjalistycznej i odniesienie jej do konkretnego stanu rzeczy w rozpatrywanej sprawie, dla sformułowania konkretnych medycznych wniosków i przedłożenia ich zlecającemu opinii jako dowód w sprawie; selektywne wyłonienie z posiadanych informacji, dotyczących przedmiotowej sprawy, tylko tych najbardziej istotnych i ważnych

dla ekspertyzy. W całym postępowaniu sąd zachowuje zwierzchność nad biegłym i, o ile uzna to za konieczne, może kierować jego działaniem w zakresie niezbędnym dla przebiegu postępowania.

Podstawowe przepisy określające pozycję biegłego w procesie karnym zawarte są w art. od 72 do 81 kodeksu postępowania karnego [8]. Te przepisy określają zadania i obowiązki biegłego zarówno w trakcie postępowania przygotowawczego i dochodzenia, jak i w trakcie rozprawy przed sądem. Biegły ma prawo do odmowy wydania ekspertyzy i złożenia zeznań z powodów jakie przysługują również świadkom. Biegłemu przysługuje wolny dostęp do akt sprawy i wszelkich materiałów zebranych w sprawie, niezbędnych do wydania opinii. O ile zachodzi taka potrzeba biegłemu, w celu przygotowania orzeczenia, przysługuje prawo do przesłuchania świadków i oskarżonych, do zadawania im bezpośrednich pytań, o co zwraca się do sądu. W postępowaniach gdzie występuje zarzut błędu lekarskiego i niezbędnym jest zapoznanie się ze stanowiskiem rzeczoznawcy z innej dziedziny, biegły medyk sądowy może zaproponować udział dodatkowego lekarza specjalisty z dziedziny klinicznej. Obowiązkiem biegłego jest znać granice swojej wiedzy i korzystać z powyższego prawa doboru innego eksperta. Prawo do wynagrodzenia określa art. 84 kodeksu postępowania karnego i stosowne przepisy wykonawcze o wynagrodzeniu dla biegłych i świadków. Od dnia 1.07.2004 roku obowiązują nowe przepisy w tej kwestii. Biegły otrzymuje wynagrodzenie za godziny pracy przy sporządzaniu opinii, ekspertyzy. Stawka godzinowa zależna jest od typu i stopnia złożoności opinii. Wyróżnia się trzy typy i stopnie złożoności opinii oznaczone jako: M1, M2, M3. M1: proste badania podmiotowe i przedmiotowe dla oceny np. zdolności stawania przed sądem i odbywania kary pozbawienia wolności. Wynagrodzenie w tej grupie wynosi 50 euro za godzinę pracy biegłego. M2: badania i orzeczenia sporządzane na podstawie ustalonych standardów, bez określania i roztrząsania skomplikowanego związku przyczynowego pomiędzy zdarzeniem a jego skutkami. Są to opinie o przeciętnej skali trudności, takie jak na przykład odpowiadające na pytania ściśle medyczno-sądowe lub toksykologiczne, związane chociażby z określeniem zdolności do prowadzenia pojazdów mechanicznych po spożyciu alkoholu etylowego, ocena charakteru urazów i ich następstw. Wynagrodzenie w tej grupie wynosi 60 euro za godzinę pracy biegłego. M3: grupa ta obejmuje ekspertyzy o najwyższym stopniu trudności. Jest to ocena i interpretacja specjalnych, nietypowych skutków zdarzeń, różnicowanie problemów medyczno-sądowych, ocena problematyczne-

go, niejasnego związku przyczynowego pomiędzy zdarzeniem a jego skutkami, ocena prawidłowości postępowania lekarskiego i odpowiedzialności lekarskiej. Wynagrodzenie w tej grupie wynosi 80 euro za godzinę pracy biegłego. Nie zdarza się kwestionowanie uzgodnionych warunków wydania ekspertyzy, które obejmują honorarium eksperta, koszty materiałowe i inne koszty niezbędne do wydania opinii. W szczególnych przypadkach sąd może zrezygnować z usług zaangażowanego już eksperta. Wiarygodny powód może być przyczyną wyłączenia eksperta z postępowania, a to na przykład stronniczość i brak obiektywizmu, nierozsądne wypowiedzi na temat przebiegu postępowania, jawna sympatia lub antypatia do jednej ze stron procesu. Powodem wyłączenia nie może być to, iż biegły został wezwany do sprawy również jako świadek. Świadomie fałszywe przedstawienie ekspertyzy lub zatajenie prawdy stanowi także powód wyłączenia a ponadto podlega odpowiedzialności karnej według przepisów kodeksu karnego. Nie wzięcie przez eksperta udziału w postępowaniu lub odmowa złożenia opinii zobowiązanego do tego rzeczoznawcy, naraża go na obciążenie kosztami jakie mogłyby się z tym wiązać, jak również na dodatkową pieniężną karę finansową. Odnosi się to także do sytuacji, gdy biegły nie złoży ekspertyzy w ustalonym terminie lub przeoczy ustalony termin postępowania. Mimo iż niedotrzymanie terminu jest zjawiskiem nierzadkim, sądy jedynie incydentalnie odwołują się do tych przepisów, a w przypadku zagrożenia niewykonania zlecenia w terminie biegli „negocjują” ze zleceniodawcą nowy termin wydania ekspertyzy. W kwestii ekspertów uprawnionych do przeprowadzania oględzin i otwarcia zwłok stawiane są wyraźne wymagania, określone w art. 87 kodeksu postępowania karnego. Powyższe przeprowadzone być musi przez dwóch lekarzy, w tym jeden musi być lekarzem sądowym lub kierownikiem publicznego Instytutu Medycyny Sądowej ewentualnie patologii albo lekarzem ze specjalnością medycyny sądowej zatrudnionym w Instytucie Medycyny Sądowej.

Podstawowe zasady wykonywania czynności lekarza biegłego z zakresu medycyny sądowej w Polsce.

Podstawowe przepisy określające pojęcie biegłego, tryb jego powoływania oraz podstawy wykonywania czynności biegłego w postępowaniach karnych, zawarte są w rozdziale 22 Ustawy kodeks postępowania karnego [11]. Zgodnie z tymi przepisami, w czynnościach prowadzonych przez organy wymiaru sprawiedliwości, biegłym może zostać każda osoba lub instytucja, o której wiadomo, że posiada wiadomości specjalne, które byłyby przy-

datne dla stwierdzenia okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy. Uzupelnienie przepisów kodeksu postępowania karnego stanowią:

1. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych stanowi, że prezes sądu okręgowego ustanawia biegłych sądowych oraz tłumaczy przysięgłych i prowadzi ich listy, a ponadto minister sprawiedliwości określa w drodze rozporządzenia, tryb ustanawiania biegłych sądowych, jak też zwalniania ich z funkcji [12],
2. Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 8 czerwca 1987 r. w sprawie biegłych sądowych i tłumaczy przysięgłych – Dz.U. nr 18, poz. 112, 1987 r. z późn. zm. – które szczegółowo reguluje zasady powoływania biegłych [6]. W myśl aktów prawnych, o których mowa powyżej stwierdzić należy, że w Polsce biegłym może zostać osoba ustanowiona na ich mocy – biegły z listy, jak i każda osoba, o której wiadomo, że ma wiadomości specjalne i została wymieniona w postanowieniu o powołaniu biegłego – biegły do sprawy, jak też w charakterze biegłego powołany być może instytut naukowy. Tak też stanowi bogate orzecznictwo [13]. Wobec lekarza biegłego w postępowaniu karnym, sąd w przypadku niestawienia się na wezwanie lub bezpodstawne uchylanie się od wykonania zlecenia, może zastosować kary porządkowe w postaci sankcji o jakich mowa w art. 285 i 287 Ustawy kodeks postępowania karnego (kara grzywny, doprowadzenie), a w przypadku zeznania nieprawdy lub zatajenia prawdy sankcji o jakich mowa w art. 233 kodeksu karnego [10].

Tryb powoływania, zakres obowiązków i kompetencje biegłych w postępowaniach cywilnych są praktycznie analogiczne do odpowiednich zasad w postępowaniach karnych. Zasadnicze przepisy odnoszące się do powyższego zawarte są w Ustawie z dnia 17 listopada 1964 r. kodeks postępowania cywilnego art. 278, § 1 [9]. W postępowaniach cywilnych sąd dyscyplinując biegłego może nałożyć na niego grzywnę, nie może jednak, jak w postępowaniu karnym, zarządzić doprowadzenia. Biegłemu przysługuje prawo do wynagrodzenia. Szczegółowo koszty prowadzenia dowodu z opinii biegłych określa Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 18 grudnia 1975 r. w sprawie kosztów przeprowadzenia dowodu z opinii biegłych w postępowaniu sądowym – Dz.U. nr 46, poz. 254, 1975 r. z późn. zm. W praktyce w tej kwestii mamy często do czynienia z działaniami wykładniczymi sądów, opartymi na szerokim orzecznictwie [1, 2, 3, 4, 5].

Między innymi obowiązujące przepisy przewidują podstawy jedynie do naliczania wynagrodzenia za czas obecności w sądzie, a nie za czas dojazdu do sądu, który – co oczywiste – nie jest równoznaczny z czasem pracy biegłego. O możliwości przyznania wynagrodzenia za czas zużyty w związku z wezwaniem stanowi jedynie art. 11 dekretu z dnia 26 października 1950 r. o należnościach świadków, biegłych i stron w postępowaniu sądowym, lecz przepis ten dotyczy sytuacji, kiedy biegłego wezwano do sądu i nie skorzystano z jego usług, a więc sytuacji, gdy nie przyznaje się wynagrodzenia za wykonaną pracę.

WNIOSKI

Znaczenie pojęcia biegłego, tryb jego powołania oraz zakres obowiązków w ogólnym zarysie pozostają zbliżone a w wielu przypadkach takie same w Polsce i w Republice Federalnej Niemiec. Wydaje się jednak, że prestiż zawodu medyka sądowego, zarówno w środowiskach potencjalnych zleceniodawców ekspertyz jak i wśród społeczeństwa i mediów, jest wyższy w Niemczech. W praktyce wszyscy czynni zawodowo lekarze medycyny sądowej, z wyłączeniem niewielkiej ilości biegłych z listy (którzy nie podejmują się skomplikowanych ekspertyz), pozostają w bezpośrednim lub co najmniej pośrednim kontakcie zawodowym z Uniwersyteckimi Instytutami Medycyny Sądowej, gdzie mają zagwarantowany dostęp do kadry specjalistycznej najwyższego szczebla. Najbardziej skomplikowane ekspertyzy zarezerwowane są zwyczajowo dla tych instytutów, które z mocy prawa dobierać mogą do współpracy ekspertów innych dziedzin, w czym sądy i prokuratury pozostawiają Instytutom całkowitą dowolność. Zleceniodawcy nie prezentują tendencji do poszukiwania biegłych spoza powyższego środowiska, w pogoni za oszczędnościami i skróceniem terminu wydania opinii, co niestety ma niekiedy miejsce w Polsce. W Niemczech ściśle egzekwowany jest wymóg przeprowadzenia sekcji zwłok przez dwu lekarzy, w tym bezwzględnie jeden z nich musi być medykiem sądowym lub kierownikiem Instytutu Medycyny Sądowej, ewentualnie Patologii. Przeciwstawić temu należy przepis art. 209, § 4 polskiego kodeksu postępowania karnego, który nie warunkuje, iż biegłym dokonującym otwarcia zwłok musi być medyk sądowy. Niemieckie przepisy nie obligują prokuratora do obowiązkowej obecności przy sekcji zwłok. W Niemczech policja w żadnym wypadku nie zatrudnia medyków sądowych. W Polsce w gestii sądu pozostaje ewentualna konieczność potwier-

dzenia opinii pisemnej ustnie w toku rozprawy głównej, w Niemczech takie ustne potwierdzenie ekspertyzy jest każdorazowym obowiązkiem biegłego. Art. 196 polskiego kodeksu postępowania karnego wyklucza pełnienie funkcji biegłego przez osobę która została powołana w sprawie w charakterze świadka, taka okoliczność w Niemczech nie wyklucza biegłego z udziału w postępowaniu. W kwestii wynagrodzenia biegłych pierwszeństwo dać należy przepisom i zasadom niemieckim, także dlatego, że wynagrodzenie przysługuje również za czas stracony na podróż i inne koszty związane z wydaniem ekspertyzy, a klarowność przepisów nie pozwala na manewrowanie tymi kwestiami. Pozycja, kompetencje i zakres obowiązków biegłych w Polsce i w Niemczech nie odbiegają od siebie w sposób zasadniczy, pomijając kwestie finansowe. Zatem o ile, jak należy mniemać, polskie przepisy będą dostosowywane do prawodawstwa Unii Europejskiej, nie należy spodziewać się rewolucyjnych zmian.

PIŚMIENNICTWO

1. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 30.06.1971 r., II CZ 73/71, LEX nr 6953.
2. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16.12.1971 r., III CZP 46/71, LEX nr 7038.
3. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24.05.1973 r., II CZ 64/73, LEX nr 7260.
4. Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 29.08.1973 r., I PZ 36/73, LEX nr 7296.
5. Postanowienie Sądu Apelacyjnego z dnia 19.06.1992 r., I ACz 228/92, PS-wkł. 1994/1/21.
6. Rozporządzenie ministra sprawiedliwości z dnia 8 czerwca 1987 r. w sprawie biegłych sądowych i tłumaczy przysięgłych. Dz.U. nr 18. poz. 112, 1987 r. z późn. zm.
7. Strafgesetzbuch. Deutscher Taschenbuchverlag GmbH, 39. Auflage, München 2004.
8. Strafprozessordnung. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH, 37. Auflage, München 2004.
9. Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. kodeks postępowania cywilnego. Dz.U. nr 4, poz. 296, 1964 r., z późn. zm.
10. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks karny Dz. U. Nr 88, poz. 553, 1997 r. z późn. zm.
11. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. kodeks postępowania karnego. Dz.U. nr 89, poz. 555, 1997 r. z późn. zm.

12. Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych. Dz.U. nr 98, poz. 1070, 2001 r. z późn. zm.

13. Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 05.02.1974 r., III KR 371/73, OSNKW 1974/6/117.

14. Zivilgesetzbuch. Deutscher Taschenbuchverlag GmbH, 29. Auflage, München 2004.

15. Zivilprozessordnung. Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH, 27. Auflage, München 2004.

Adres autorów:

Dr n. med. Krzysztof MAKSYMOWICZ

Zakład Medycyny Sądowej

Akademii Medycznej we Wrocławiu

ul. Mikulicza-Radeckiego 4

PL 50-368 WROCŁAW

+ 48 -71 – 784 14 62

+ 48 - 502-254-856

e-mail: maks@forensic.am.wroc.pl